

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.1.28>

CZY MOŻLIWA JEST PSYCHOTERAPIA PODCZAS PRZESŁUCHANIA MAŁOLETNIEGO POKRZYWDZONEGO?

Oksana Melnik

*kandydat nauk prawnych, docent,
docent Katedry Postępowania Karnego
Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-1805-830X
e-mail: Oksana_Melnik@ukr.net*

Miroslav Popovich

*kandydat na stopień naukowy doktora filozofii
Katedry Postępowania Karnego o specjalności 081 „Prawo”
Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-4817-6621
e-mail: Miroslav_Popovich@ukr.net*

Adnotacja. Artykuł poświęcono możliwości udzielania pomocy psychoterapeutycznej małoletnim pokrzywdzonym w postępowaniu karnym. Skupiono się na wrażliwości psychiki dziecka i zwiększonej ostrożności podczas przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego. Zbadano okresy wiekowe kryzysów „turbulencji”. Autorzy przeanalizowali kluczowe zasady opieki paliatywnej. Zaproponowano nową wizję przesłuchania poprzez opiekę paliatywną jako ochronę. Rozważono możliwość uniknięcia podczas przesłuchania ustalenia przyczyn i warunków sprzyjających popełnieniu przestępstwa wobec małoletniego bezpośrednio poprzez przesłuchanie pokrzywdzonego dziecka.

Słowa kluczowe: informacje, sytuacja, dziecko, ankieta, śledczy.

IS PSYCHOTHERAPY POSSIBLE DURING THE INTERROGATION OF A MINOR VICTIM?

Oksana Melnik

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of Criminal Procedure
National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-1805-830X
e-mail: Oksana_Melnik@ukr.net*

Miroslav Popovich

*candidate of the degree of Doctor of Philosophy
Department of Criminal Procedure in the specialty 081 "Law"
National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-4817-6621
e-mail: Miroslav_Popovich@ukr.net*

Abstract. The article is devoted to the possibility of providing psychotherapeutic assistance to victims of juveniles in criminal proceedings. It was emphasised on the vulnerability of the child's psyche and increased caution during the interrogation of a minor victim. Age periods of “turbulence” crises are studied. The authors analyze the key principles of palliative care. A new vision of interrogation through palliative care is proposed. The possibility to avoid establishing during interrogation the reasons and conditions that contributed to the commission of a crime against a minor directly through the interrogation of the victim child, is considered.

Key words: information, situation, child, survey, investigator.

ЧИ МОЖЛИВА ПСИХОТЕРАПІЯ ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО?

Оксана Мельник

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-1805-830X
e-mail: Oksana_Melnik@ukr.net*

Мирослав Попович

*здобувач наукового ступеня доктора філософії
кафедри кримінального процесу зі спеціальності 081 «Право»
Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-4817-6621
e-mail: Miroslav_Popovich@ukr.net*

Анотація. Статтю присвячено можливості надання психотерапевтичної допомоги потерпілим неповнолітнім у кримінальному провадженні. Акцентовано увагу на вразливості дитячої психіки та посиленій обережності під час допиту неповнолітнього потерпілого. Досліджено вікові періоди криз «турбулентності». Авторами проаналізовано ключові засади паліативної допомоги. Запропоновано нове бачення допиту кризь паліативну допомогу як захисту. Розглянуто можливість уникати під час допиту встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину щодо неповнолітнього, безпосередньо через допит потерпілої дитини.

Ключові слова: інформація, ситуація, дитина, опитування, слідчий.

Становлення та розвиток дитини відбувається з моменту зачаття. Не є таємницею, що всі діти в своєму розвитку є різними. Існують притаманні від народження різновиди темпераментів, характеристик нервової системи, схильностей та потреб. Навіть у наймолодших дітей існують риси характеру, що передалися від батьків.

Як зазначалося раніше, віковий розвиток дитини складається зі кризових та стабільних відрізків часу. Систему та чіткі терміни кризових періодів по-різному встановлюються вченими и залежать, в основному, від того, якої теорії особистості дотримується дослідник. Свою періодизацію розвитку людини представляли, зокрема, З. Фрейд (дотримання психосексуального розвитку), В. Штерн (дотримання біогенетичних закономірностей). Теорію соціального розвитку дитини досліджував Л. Виготський, морального розвитку – Л. Кольберг, інтелектуального розвитку – Ж. Піаже, Д. Брунер. Різні автори по-різному трактують навіть періоди розвитку, але в одному всі сходні думати, що найбільший кризовий ланцюжок вирізняється саме в дитинстві та юності і згодом наче стає спокійніше (Мурашова, 2004: 5).

Кожна криза розвитку дитини має свою мету та ціль. Так би мовити, кожна криза має своє обличчя. І безумовно, кожний такий період має бути успішно пройдено. Якщо це не вдається, то розвиток, в цілому, порушується. Саме в період криз діти найчастіше стають вразливими для стресів та негативних явищ. Врешті-решт, дитинка може піддаватися різного роду психосоматичним та нервово-психічним розладам.

І варто відверто сказати, що дитинство маленької людинки є, певною мірою, лише підготовкою до дорослого повноцінного життя. Кожний рік, кожний етап такого зростання накладає певний відбиток на психіку дитини та є підготовкою до певних визначених дій дорослого Світу.

Цей особливий період «турбулентності», що проходить і через дитинство, можливо умовно поділити на два періоди. Як зазначає А. Гармаєв, перший період триває від зачаття до 12 років. Другий – від 12 до 24 років. Цикл в 24 роки (з двома підциклами по 12 років) пізніше повторятиметься декілька разів до самої смерті людини. При цьому, в складі 12 років людина проходить два круги триад, під час яких відбувається становлення духовного, душевного та тілесного (Гармаєв, 2018: 5).

Ураховуючи, що чинне законодавство під терміном «неповнолітній» передбачає особу, віком до 18-ти років (Столітній, Шмаленя, Туркот, 2020: 15), то в даній статті під час розгляду питань ми обмежимося саме таким віковим цензом, тобто будемо говорити саме про період становлення, що триває до 18 років.

Як відомо, до 12 років відбувається фіксування в собі внутрішньої побудови дій та зовнішньої поведінки дорослих, які оточують. Умовно кажучи, як чинять дорослі, так і робить неповнолітній. Цю важливу дрібницю варто завжди пам'ятати особі, яка проводить допит та проводить розслідування.

За даними проведеного дослідження соціологів, від 90 до 97% дітей в цьому віці самостверджуються, а лише той невеличкий процент-антипод визначає кількість дітей, які уважні, поважають дорослих, є добрими та готовими допомогти живій істоті. Автор зазначає, що головний психологічний зміст цього вікового періоду не є самоствердженням, а є проявом самостійності. Тобто це саме те, що вони засвідчили до 12 років в своїх родинях. Відповідно, ця різниця у співвідношенні процентів і є характеристикою стану родин (Гармаєв, 2018: 5). Відповідно, якщо це так, то розслідування варто розпочинати зі стану родинних

відносин в сім'ї, оскільки характеристика якості цих відносин ще до початку допиту неповнолітнього зможе багато чого прояснити під час розслідування.

Таким чином, якщо батьки самостверджуються між собою, то, відповідно, й дитина в самостійних вчинках відзеркалює самоствердження. Та відповідно, в родині, де батьки поважають одне одного та піклуються, їх дитина з 12 років починає проявляти піклування, а інколи – таке піклування набуває посиленіх масштабів, є ніби подвійним, потрійним.

Знання цих періодів та їх поступовий перехід важливий для нас, а, можливо, буде визначальним під час розслідування кримінальних правопорушень щодо потерпілих неповнолітніх. Можливо, під час прискіпливої уваги до «дрібниць» кримінального провадження для слідчого відкриються абсолютно по-іншому всі відносини та фактичні дані, адже відоме прислів'я про те, що той, хто перемагає в дрібницях, – переможець і в великих випадках, а той, хто програє в дрібницях, – програє і у великих справах. Врешт-решт, у кримінальних провадженнях щодо дітей дрібниць не буває.

Серед великої кількості прикладів про періоди становлення дитини важливо розуміти і той факт, що діти, які не грали в віці від 3 до 5 років, не здатні грати й у віці 7–16 років. Вони не йтимуть у двір, їм там не цікаво, тому що вони не зафіксували гру як таку (це може пояснювати самотність підлітків, їх власний вибір самотності). І чи має сенс в такому випадку слідчий (дознавач, суддя) проводити допит за допомогою ляльок з анатомічними особливостями? Впевнені, що це зведе все здобуте раніше під час допиту нанівець, оскільки дитина не зрозуміє намагання їй допомогти, не зможе адаптуватися та, відповідно, допомогти розслідуванню. В будь-якому випадку ми впевнені, що допит із застосуванням ігрової форми (за допомогою ляльок) може рекомендувати психолог, який чітко врахує всі індивідуальні особливості конкретної дитини. Можливо, психолог порекомендує ляльки для емоцій, а не ті, що мають анатомічні властивості (імітацію статевих органів).

Крім того, неодноразові випадки, коли дорослі сенси життя малозрозумілі неповнолітнім особам. Так, наприклад, у віці 12-14-16 років діти не сприймають розмову про сенси життя як їх розмову, вони ніби дивляться кіноленту. Звідти можливо пояснити і притаманні цьому віку фантазування, що можуть докорінно змінити хід всього кримінального провадження, якщо їх буде виявлено. Неодноразово було виявлено факти амбіційної неправди щодо тих дорослих, що не знайшли порозуміння з дітьми зазначеного віку, яких на початку кримінального провадження вважали потерпілими від злочинів. Так, кожний, хто допитує за таких умов та розуміє важливість отримання достовірної інформації, може застосовувати алегоричні вислови чи історії ніби про когось іншого. Як правило, вони не матимуть прямого втручання в ситуацію, проте дитину це може підштовхнути розказати свою «правду». Наприклад, в результаті проведеного нами опитування практичних співробітників слідчий вказав, що під час кримінального провадження хлопчик свідомо говорив неправду щодо відчима, оскільки вважав, що це він винен у тому, що мама під час повернення з роботи приділяє більше уваги не йому.

Надзвичайна та багатоаспектна є розмова про «всесвіт Дитини», проте життя вимагає використання цих знань, зокрема, з метою вирішення кримінальних процесуальних завдань. Водночас варто зауважити, що жодне завдання кримінального процесу не варте, якщо вирішення його спричинить можливу повторну травматизацію дитини. Кульмінацією можливого втручання в психіку неповнолітнього при цьому є допит. І якщо кожний слідчий (дознавач, прокурор, суддя, адвокат) буде розглядати свою роботу як турботу про дитину, намагання терапевтично вирішити завдання, що покладаються на нього розслідуванням (чи розглядом), то мета буде виправдана коректними методами. Адже відомий вислів про те, що мета виправдовує засоби, не є абсолютним, а в питаннях моральності у ставленні до дітей під час кримінального провадження – є категорично несправедливим та неприпустимим. Неможливо дитячу «сповідь» розглядати як спосіб вирішення завдань кримінального провадження. Доцільно шукати інші способи здобуття доказової інформації, ніж той, що отримується завдяки допиту. Безумовно, це прямий, але чи правильний шлях? Кожен здатен чесно відповісти собі сам...

Під час проведення досудового розслідування та судового розгляду допит є найрозповсюдженішою слідчою (розшуковою) дією. Саме тому стає очевидним той факт, що аналізу його сутності, наповненості та організації присвячено багато науково-практичної літератури. За своїм характером та об'ємом дана дія привалює над всіма іншими як слідчими (розшуковими), так і оперативно-розшуковими діями. Можна впевнено констатувати, що в природі всіх процесуальних дій за своїм кульмінаційним характером не існує жодної, що могла б зайняти місце поруч із допитом.

Складність та значущість даної слідчої (розшукової) дії вимагає його подальшого поглибленого вивчення щодо окремих учасників кримінального процесу і, в першу чергу, потерпілого. На нашу думку, найгострішою проблемою сучасного кримінального процесу, ніж спілкування з потерпілими дітьми під час будь-яких процесуальних дій, просто не існує. Адже сьогодні, як ніколи, загальна девальвація людських цінностей сприяє кризі повноцінного дбайливого ставлення до найслабших – до неповнолітніх. І правильно вказував Сократ, що хто хоче змінити світ, нехай зрушить себе. Настали часи, коли вкрай важливо розробити науково-практичні рекомендації для практичних співробітників щодо підготовки, організації та проведенню допиту неповнолітньої потерпілої дитини з урахуванням її вікових особливостей.

Ми раніше зазначали, що «пріоритетним є чуттєве ставлення до малолітнього/неповнолітнього. І як не згадати аксіому Аристотеля, що ніщо не вийде в ум, якщо не вийде через чуття. Саме тому поняття «дитиноцентризм» та «чуттєве ставлення до дитини» співвідносяться та, врешті-решт, будь-який

вплив через чуття надважливий не лише для розслідування в цілому, а й для процесу авіктимізації потерпілої дитини.

Як результат розуміння кожним слідчим (який працює з дітьми) своєї високої ролі, що була довірена йому суспільством, є впровадження в кримінальний процес таких елементів допиту, що сприяли б звільненню від уяви конкретної дитини про те, що вона жертва. Уява дитини над всіма чуттями носить об'ємлюючий характер. Тож, вирішальним під час роботи слідчого з уявою дитини-жертви є виміщення болю дитини» ((Попович, 2020: 246).

Таким чином, виконання завдань кримінального процесу в частині допиту неповнолітньої дитини повинно мати можливий терапевтичний ефект, що залежить від високого професіоналізму.

Говорячи про психотерапію під час допиту дитини, ми повинні звернутися до аналізу страждань, що відчуває неповнолітній. Якщо б мали змогу висловити словами такі відчуття, то це могло б звучати як «боляче, самотньо». А система умов, що створюються спеціально для кращих потреб дитини, повинна змінити цю орієнтацію на протилежну: «легко, єдність з близькими».

Під час оцінювання стану потерпілої дитини ми маємо пам'ятати, що людина – це не лише тіло, але й весь його психічний всесвіт, та, передусім, зв'язок з поняттям дому. Дім – це те середовище (соціальне, побутове, психологічне), що оточує, але це не лише стіни домівок, дім – це, передусім, близькі та рідні, улюблені речі та тварини, тобто все, що оточує дитинку та створює його власне «я».

Зазвичай, коли неповнолітній потрапляє до територіального підрозділу поліції чи суду, він лишається дому, оскільки стає підпорядкованим режиму державної установи. Таким чином, відбувається депривація дома.

Термін «депривація» означатиме від лат. *deprivatio* – втрата, позбавлення, та означає сенсорну недостатність або недозавантаження системи аналізаторів, що проявляється в особі в умовах ізоляції чи при порушенні роботи основних органів чуття; йдеться про втрату чогось такого, що необхідно індивіду для задоволення певних важливих потреб (Вікіпедія: вільна енциклопедія, 2020).

Як антипод депривації власного дому до завдань допиту дитини під час розслідування чи судового розгляду можна віднести створення «дому» в своїх стінах, але такого дому, в якому дитина відчувала би себе захищеною. Створення оптимальних умов по типу «зеленої кімнати» в приміщеннях органів досудового розслідування чи суду повертатиме дитині відчуття втраченого дома, оскільки нерідко дитина, в умовах комуналок та важких відносин в родині, хоча й має дах над головою, все ж таки буває самотньою та позбавленою домівки.

Безумовно, до завдань кримінального процесу не може входити лікування дитини, яка постраждала від кримінального правопорушення, проте створення кращих умов для дитини під час допиту та терапевтичний ефект від спілкування – це більш, ніж реальні речі. Такий паліативний підхід є виправданим.

Термін «паліативний» має свої витoki від грец. *палій* – зовнішнє плаття, простиралло, плащ, та означає тимчасове рішення, створення захисту від хвороби (проблеми), проте **не** її лікування (вирішення). Це й визначає зміст і філософію паліативної допомоги: згладжування – пом'якшення виявів невиліковної хвороби та/або укриття плащем/створення покриву для захисту тих, хто залишився «в холоді та без захисту» (Вікіпедія: вільна енциклопедія, 2020).

До основних принципів паліативного характеру допиту дитини можна віднести: вміння слухати, терапія присутністю, важливість створення психотерапевтичного середовища, єдність представників правоохоронних органів з близькими та рідними дитини, залучення до участі психологів, використання всіх резервів, задоволення духовних потреб, індивідуальний підхід до кожної дитини.

Як бачимо, вкрай важливими в роботі представників органів досудового розслідування та суддів є звичайні людські чесноти, а також знання дитячої психології, належний рівень емпатії (здібності співчувати). На наше переконання, всі особи, хто впливає (а саме перебування в інших умовах, умовах державних інституцій завжди буде мати вплив) на дитячу психіку під час кримінального провадження, мають мати спеціальний фах, тобто пройти навчання та підвищити свою кваліфікацію. Можливо, з'являться і в Україні тоді так звані «дитячі» слідчі, дізнавачі, прокурори, а, можливо, й адвокати дитини. Разом із тим видається, що першим кроком такої реформи все ж таки має стати реєстр дитячих психологів, спеціально створений для потреб органів правопорядку.

Ми зазначали раніше в своїх роботах, що «нині усі інституції та правоохоронні органи нерозривно пов'язані високою спільною метою у протидії дитячому насильству та захисті прав дітей, оскільки лише така координація зможе зумовити співпрацю якісного та ефективного подолання цієї проблеми, її викорінення. Таким чином, на найвищому державному рівні створюється «ударний показник» синергетичного походження... Синергетичний підхід під час вирішення кримінальних процесуальних проблем досягається шляхом «впливу» зовнішніх факторів не лише на кримінальну процесуальну діяльність, а й на ситуацію, яка породжує кримінальні правовідносини. У цьому аспекті основні зусилля всіх об'єднаних у єдине ціле організацій повинні приділятися превенції, яка має превалювати над розслідуванням кримінальних правопорушень» (Мельник, Попович, 2020: 136).

Як вказувалося нами раніше, комплексний захист неповнолітніх є одним із пріоритетних напрямів кримінальної політики. Особливе місце в процесі захисту неповнолітніх та відновлення їх порушених прав займає досудове розслідування, а також його допит. Допит неповнолітніх є особливою процедурою з чітко визначеними вимогами (Guseva, Popovych, Melnyk, Huzela, 2021).

Якщо так, то стає логічним під час досудового розслідування кримінальних правопорушень чітко встановлювати, зокрема, причини та умови, що сприяли вчиненню конкретного злочину чи кримінального проступку. Водночас допит потерпілої дитини в частині встановлення таких причин та умов має бути проведений лише у випадку, що ці відомості неможливо отримати в інший спосіб. Таким чином, пропонуємо доповнити статтю 226 КПК України частиною 5 та викласти її відповідно в такій редакції: «Допит неповнолітнього потерпілого в частині встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, може бути проведений лише у випадку, коли ці відомості неможливо отримати в інший спосіб».

Можливо, варто нарешті визнати і в кримінальному процесуальному законодавстві, що діти більш психологічно беззахисні, ніж дорослі, бо в них «панцир» тонкіший. Саме тому кожне слово важливе, кожен жест, оскільки відкладається не лише у свідомості, а й у підсвідомості. Саме тому допит дитини, її «сповідь» – це мистецтво роботи як турботи, адже діти беззахисні перед обличчям наших помилок.

Список використаних джерел:

1. Гармаев А. Этапы нравственного развития ребенка. Київ : «Братство Андрея Первозванного», 2018. 159 с.
2. Депривация. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.
3. Мельник О.В., Попович М.В. Синергія та її вплив на відносини, що виникають під час допиту неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні України. *KELM*. 2020. № 3. С. 134–139 (Республіка Польща).
4. Мурашова Е.В. Понять ребенка: Психологические проблемы ваших детей. Екатеринбург : У-Фактория, 2004. 416 с.
5. Паліативна допомога. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0.
6. Попович М.В. Дитиноцентризм як засада кримінального провадження. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статеві свободи та статеві недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 19 черв. 2020. Київ : Видавництво Національна академія внутрішніх справ, 2020. С. 246–249.
7. Столітній А.В., Шмаленя С.В., Туркот М.С. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Конституційного Суду України, Верховного Суду України та Верховного Суду, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Станом на 20 березня 2020 р. : наук.-практ. посіб. Київ : Норма права, 2020. 1504 с.
8. Guseva O., Popovych M., Melnyk O., Huzela M. Features of Interrogation of Minor Victims in the Pre-Trial Investigation. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих у досудовому розслідуванні. *CUESTIONES POLITICAS*. Vol. 39 Núm. 70 (2021) (October). URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/36866/39845>.

References:

1. Garmaev, A. (2018). *Etapy нравственного razvitiia rebenka* [Stages of a child's moral development]. – K.: «Bratstvo Andreia Pervozvannogo». – 159 p. [in Russian].
2. Depryvatsiia [Deprivation]. *Vikipediia: vilna entsyklopediia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>. [in Ukrainian].
3. Melnyk, O.V., Popovych, M.V. (2020). Synerhiia ta yii vplyv na vidnosyny, shcho vynykaiut pid chas dopytu nepovnlitnoho poterpiloho u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [Synergy and its impact on relations arising during the interrogation of a minor victim in criminal proceedings in Ukraine]. *KELM*. № 3. pp. 134-139 (Respublika Polshcha). [in Ukrainian].
4. Murashova, E.V. (2004). *Poniat rebenka: Psykholohycheskye problemy vashykh detei* [Understanding the Child: The Psychological Problems of Your Children]. – Ekaterynburh: U-Faktoriya. – 416 p. [in Russian].
5. Paliatyvna dopomoha [Palliative care]. *Vikipediia: vilna entsyklopediia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0. [in Ukrainian].
6. Popovych, M.V. (2020). *Dytynotsentryzm yak zasada kryminalnoho provadzhennia* [Child-centeredness as a principle of criminal proceedings]. *Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu zlochyniv proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti ditei, shliakhy yikh vyrishennia* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, 19 cherv. Kyiv : Vydavnytstvo Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 2020. pp. 246-249. [in Ukrainian].
7. Stolitnii, A.V., Shmalenia, S.V., Turkot, M.S. (2020). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy z postateinymi materialamy praktyky Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Verkhovnoho Sudu Ukrainy ta Verkhovnoho Sudu, Vyschchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav* [Criminal Procedure Code of Ukraine with article-by-article materials of the practice of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court of Ukraine and the Supreme Court, the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases]. *Stanom na 20 bereznia 2020 r.*: nauk.-prakt.posib. K.: Norma prava. 1504 p. [in Ukrainian].
8. Guseva O., Popovych M., Melnyk O., Huzela M. Features of Interrogation of Minor Victims in the Pre-Trial Investigation. *Osoblyvosti dopytu nepovnlitnykh poterpilykh u dosudovomu rozsliduvanni*. *CUESTIONES POLITICAS*. Vol. 39 Núm. 70 (2021) (October). URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/36866/39845>. [in English].